

**MIĘDZYNARODOWY
KONSORCIUM
NAUKOWO-EDUKACYJNY
imienia Luciena Febvra**

przy wsparciu:

**STUDIUM
EUROPY WSCHODNIEJ
Uniwersytetu Warszawskiego**

**UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
w Toruniu (Polska)**

**DEPARTMENT OF WORLD HISTORY
of the Historical and Philosophical
Faculty Borys Grinchenko
of Kyiv University**

**INSTITUTE OF WORLD HISTORY
of the National Academy
of Sciences of Ukraine**

NAD WISŁĄ I DNIEPREM

**POLSKA I UKRAINA W PRZESTRZENI
EUROPEJSKIEJ – PRZESZŁOŚĆ I TERAŹNIEJSZOŚĆ**

Warszawa-Toruń-2019

америкаńskiej.¹ Jeńcy z obszaru Rosji wracali do swych domów w kilku falach jeszcze do 1922 r. Tysiące jednak zmarło w niewoli i nie дочекаło powrotu do одродzonej Polski.

ПОДСУМОВАННЯ. Według mych szacunków około 250 tysięcy jeńców-Polaków, podczas pierwszej wojny światowej, poza typowymi, uniwersalnymi болячками jeńców takimi jak niedożywienie, choroby zakaźne, przepracowanie, przemoc ze strony strażników, przeludnienie w obozach, brudne, przeludnione i zarobaczone kwatery, tęsknota za najbliższymi, bezczynność, monotonia życia i nuda było poddanych intensywnej agitacji narodowej mającej skłonić ich do złamania przysięgi wojskowej i wstąpienia do polskich formacji ochotniczych, mających walczyć o niepodległe państwo polskie. Tysiące z nich nie дочекаło wolności umierając, zwłaszcza w dwóch pierwszych latach wojny, na choroby zakaźne (m.in. tyfus) i wyniku niedożywienia w niedostosowanych do takiej masy więźniów naprędce zakładanych obozach jenieckich. W swej masie okazali się na nią odporni, preferując дочеkanie końca wojny w niewoli. Nie wszyscy jeńcy-Polacy chcieli ujawnić swą narodowość, wybierając przebywanie w zbiorczych, nie przeznaczonych wyłącznie dla Polaków obozach jenieckich. Zresztą warunki niewoli – zwłaszcza w Rosji – były bardzo różne. Niektórzy cieszyli się wyższym poziomem życia niż w swych rodzinnych stronach. Wszyscy jednak koniec wojny przyjęli z ulgą i nadzieją na lepszą przyszłość.

Світлана Голоско,
Ігор Срібняк,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛОНЕНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ У ТАБОРАХ РАШТАТ І ВЕЦЛЯР, НІМЕЧЧИНА (1915–1917 рр.)

Початок науковому опрацюванню даної дослідницької теми було покладено публікацією праць О.Сидоренка² та І.Крупського³. Паралельно з цим почала розроблятися історія окремих таборів полонених вояків-українців у Німеччині доби першої війни, і в контексті цієї проблематики тривав процес нагромадження фактологічної інформації про видавничу діяльність полонених українців у згаданих в назві таборах⁴.

Значний внесок у наукову розробку цієї проблеми мала монографія Н.Сидоренка, в якій були проаналізовані основні віхи редакційно-видавничої історії таборових видань полонених українців, розглянуто їх тематичне наповнення, а також визначено вплив табової преси на формування національної свідомості таборян⁵.

Дана тематика зберігає свою актуальність і сьогодні, свідченням чому стала поява оглядової статті про ті таборів видання, які нині зберігаються в НБУ України ім. В.Вернадського⁶. Проте і сьогодні історія видання таборових часописів «Розсвіт» і «Просвітній листок» (пізніше – «Громадська думка») залишаються маловивченими, а їх матеріали все ще чекають на свого дослідника.

Створення синтетичної картини їх функціонування передбачає залучення усього комплексу джерел, і насамперед тих, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), і зокрема – у фондах 4406 і 4382, де й відклаталась документація видавничих товариств таборів Раштат і Вецляр.

1 Ворош, *op.cit.*, s.146.

2 Сидоренко О. Українська таборова преса часів Першої світової війни: Анотований бібліографічний покажчик. – К.: Дослідницький центр історії української преси, 1995. – 30 с.; його ж. Українська таборова преса часів Першої світової війни: національно-політичні орієнтири // Матеріали третього міжнародного конгресу українців (Харків, 26-29 серпня 1996 р.). Історія. – Харків, 1996. – С. 207-210.

3 Крупський І.В. Становлення української табової преси. Основні тематичні напрями її діяльності // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції (25-26 серпня 1995 р.). – Львів, 1996. – С.341-352.

4 Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). – К., 1999. – С.72-110.

5 Сидоренко Н.М. Національно-духовне самоствердження: У 3-х ч. – Ч.І. Українська таборова періодика часів Першої світової війни. – К.: Дослідницький центр історії української преси, 2000. – 202 с.

6 Залізник О., Білименко Л., Швець І. Українські таборів газети Німеччини та Австро-Угорщини 1915-1918 років: історія формування, зміст, тематична насиченість (За матеріалами газетних фондів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського) // Наукові праці Національної бібліотеки імені В.І.Вернадського. – К., 2016. – Вип.44 – С.356-368. (<http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000001139>).

До заснування таборової газети у Раштаті дійшло у грудні 1915 р., коли заходами створеного «редакційного комітету» було започатковано видання часопису «Розсвіт (перше його число побачило світ 23 січня 1916 р.). Як згадувала редколегія часопису рік потому – її назва «знаменувала собою те, що й для українців починається нове життя; проходять часи несвідомості, часи поневолення, нація пробуджується, і прийде скоро день свободи, вільного розвитку духового й економічного». Редакція намагалася не замикатися у вузькому гуртку однодумців – вона прагнула до того, «щоби якнайширше коло людей приймало участь у цій (видавничій – авт.) справі», щоб «пробудити у людей бажання письмово висловлювати свої думки»¹.

Звертаючись до широкого загалу полонених, редакційний комітет закликав їх до поширення в таборі українського слова та запропонував бажаним взяти активну участь у просвітній роботі. Але спочатку своєї діяльності члени комітету мусили рахуватися з тим, що значна кількість полонених у Раштаті не співчувала українській справі, і тому ставилися «до таких читачів надзвичайно обережно», уникаючи проголошення радикальних гасел у національному питанні. У цей час «Розсвіт» продовжував залишатися органом невеликого гуртка свідомих українців, і всі спроби редакції збільшити число однодумців не давали бажаних наслідків. Справа в тім, що переважна більшість полонених побоювалась навіть наближуватись до «редакційного» бараку, а тим більше – читати свою газету². У перших числах газети про Україну майже не згадувалось, до її видавці намагались повернути до її читання ту частину полонених, які все ще залишались обік української справи. З плином часу на шпальтах «Розсвіту» стали з'являтися матеріали господарського змісту, «статті, які порушували питання педагогічного характеру, поміщувались вірші і т.д.». Поволі газета почала зацікавлювати все більше коло полонених, і з кожним днем більшало його прихильників й читачів. Відтак вже за короткий час часопис ставив перед собою й завдання задоволення потреб свідомих полонених, «які потребували певних відомостей із політичного життя, певного освітлення уважніших світових подій»³.

У лютому 1916 р. було обрано новий склад Редакційного комітету (20 осіб), заходами якого часопис поступово став набувати все більшої ваги у таборовому житті. І якщо перші числа «Розсвіту» з'являлися щотижнево у кількості 500 примірників (з 1917 р. – двічі на тиждень), то поступово наклад кожного його числа збільшився до 1500 примірників, з яких третина розходилося в таборі, а решта надсилалася на робітничі команди, до інших таборів та Берлінської централі СВУ. Редакційний комітет дбав також і про поширення в таборі інших українських видань («Розвага», «Вістник СВУ», «Українське Слово»)⁴. В липні 1916 р. комітет реорганізувався у Редакційну секцію (на правах самоврядного товариства), на чолі якої стояла рада. На її засіданнях могли бути присутніми й інші члени товариства, які в такий спосіб мали можливість докладніше придивитись редакторській роботі⁵. Секція діяла на підставі власного статуту («Регуляміну Редакційної Секції полонених Українців у Раштаті»)⁶, в якому були визначені її найголовніші завдання. Зокрема, крім власне видання часопису, перед секцією стояло завдання «зорганізувати полонених Українців для науки редакційної й видавничої справи, щоб вони могли самостійно вести сю роботу». Забезпечити реалізацію цього секція планувала шляхом приучення «своїх членів до редакційної роботи: писати статті, редагувати й коректувати їх, й загалом усього вчить, що зв'язано з редакторською та видавничою роботою». Секція була відкрита для всіх таборян, відтак її членом міг стати «кожний Українець раштатського табору, який цікавиться редакційними справами» та прийнятий 2/3 голосів її членів⁷.

У цей час «Розсвіт» вже справляв потужний вплив на формування національної свідомості полонених. Газета стала тим світлим струменем, який вивів з апатії значну кількість полонених і відновив у них надію на повернення додому. Маючи безпосередній контакт з членами робітничих команд, редакція «Розсвіту» мала всі підстави стверджувати, що «просвітня праця на робітничих командах не тільки корисна, але й потрібна, [...] що відвідування команд мужами довір'я зустрілося тільки з прихильністю полонених»⁸. Враховуючи об'єктивні зміни у свідомості полонених, редколегія починає приміщувати на шпальтах часопису «статті господарського змісту, статті, які порушували питання педагогічного характеру», а з часом – й матеріали, що висвітлювали найважливіші події політичного життя у Європі та Російській імперії.

Отже, «Розсвіт» завжди залишався на рівні тих завдань, які висувались перед ним таборовою громадою. Коло прихильників газети неухильно збільшувалось, «читачі все частіше звертаються

1 Роковини // Розсвіт. – Раштат, 1917. – 24 січня. – Ч.1(66).

2 З приводу сотого числа часописи «Розсвіт» // Розсвіт. – Раштат, 1917. – 28 травня. – Ч.35(100).

3 Роковини // Розсвіт. – Раштат, 1917. – 24 січня. – Ч.1(66).

4 ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.105, арк.3-18.

5 Терлецький О. Історія української громади в Раштаті... – С.216.

6 ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.108, арк.1-2.

7 ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.108, арк.1.

8 Н-в К. Робітничі команди // Розсвіт. – Раштат, 1917. – 13 грудня. – Ч. 85 (149).

за порадою до редакції, висловлюють їй подяку і все частіше присилають їй своїх творів»¹. На початку літа 1917 р. був змінено формат часопису, а сама газета почала видаватись двічі на тиждень, оперативно інформуючи членів громади «Самостійна Україна» про основні події в Європі та Україні. Щоправда, справи видавничої секції не завжди стояли добре, зокрема, експедиція працювала часом не достатньо ефективно, не здійснювався належним чином облік виготовленої продукції, організація довгий час не мала свого статуту², що призводило до непорозумінь з Генеральною Старшиною. Ситуація нормалізувалась лише у червні 1917 р., а вже наступного місяця секція приступило до видання граматики В.Сімовича та готувалось до видання літературного додатку, в якому мала відображена історія табору. Наступного місяця була проведена реорганізація редакційної секції у самоврядну видавничу спілку (товариство) «Український Рух» на чолі з радою у складі голови (він же головний редактор), писаря, редактора, двох коректорів, трьох «заступників» (кандидатів у члени ради – *авт.*), делегата від Просвітнього відділу та референта Генеральної Ради³. При товаристві діяв «Адміністраційний комітет» з 10 осіб, який забезпечував експедицію (доставку) часопису на робітничі команди та до інших таборів полонених вояків царської армії.

Невдовзі видавничій спілці було передано у користування все необхідне обладнання (у т.ч. електричний мотор та верстат для різання паперу). Маючи у своєму складі п'ять підрозділів (книгарню, експедицію, редакцію, друкарню, переплетню) видавництво за перші три місяці 1917 р. віддрукувало 96000 примірників часопису «Розсвіт», 4000 прим. брошур та 94000 прим. різних форм. У книгарні було продано 1281 підручник на суму 3663,05 м.н. та розіслано на робітничі команди й в інші табори 12000 прим. різних часописів⁴. Частина готової продукції надходила до книгарні, яка здійснювала продаж підручників (1281 прим.), отримавши 3663,05 м.н. виручки. Експедиція забезпечувала регулярну доставку газет до робітничих команд (120 тис. прим. таборового часопису «Розсвіт» та окремих назв деяких інших українських газет)⁵. Загалом за перше півріччя 1917 р. видавництво «Український Рух» віддрукувало 185582 примірників таборової газети «Розсвіт» (73 тис. прим. було відправлено до інших таборів, ще 81 тис. – надіслано до робітничих команд) та 7800 прим. різних брошур⁶.

У другому півріччі 1917 р. редакційний комітет працював стабільно, регулярно збираючись на свої наради перед виходом кожного числа газети. Його заходами від квітня до серпня вийшло 34 номери газети, від серпня до січня – 39, тобто газета друкувалась двічі на тиждень. Наклад кожного номеру становив від 2000 до понад 3600 прим., загалом же у квітні – серпні 1917 р. було надруковано 94362 примірників, у вересні 1917 – січні 1918 рр. – 101780⁷. Крім того, у друкарні тиражувалась й інша поліграфічна продукція (афіші, оголошення, брошури і книжки). Зокрема, в ній було віддруковано 5000 примірників «Практичної граматики української мови» В.Сімовича. Готова продукція передавалась для реалізації до книгарні «Українського Руху», в якій було продано книжок і брошур на суму 6991,94 марок німецьких (м.н.) (квітень-серпень 1917 р.) та ще 6511,29 м.н. (вересень 1917 – січень 1918 рр.)⁸.

* * *

У ще одному українському таборі – Вецлярі – заходами «Пресової секції» (заснувалася 28 листопада 1915 р.) також було розпочато видання часопису «Просвітній листок» («Просьвітній листок»), який спочатку роздруковувался на друкарській машинці в обмеженому накладі (130 примірників). У цей час таборовий часопис безкоштовно передавався до бараків (один примірник на кожен з них), крім того «Пресова секція» поширювала у Вецлярі й інші українські газети, зокрема «Українське Слово», фрайштадський часопис «Розвага», «Вістник СВУ». Тільки протягом листопада-грудня 1915 р. між полоненими було розповсюджено 7306 примірників «Українського слова» і 911 примірників «Вістника СВУ»⁹. З початком січня 1916 р. часопис почали друкувати у типографському виконанні у міській друкарні Вецляра два рази на місяць (1 і 15 числа)¹⁰.

Першим головою пресової секції став В.Бахір, секретарем – Полуботок, скарбником – Шевчук, референтом від Просвітнього відділу СВУ – П.Карманський. Вона включала в себе кілька підсекцій (газетну, друкарську, видавничу і книгарську), в яких працювали переважно полонені. Однак реда-

1 Роковини // Розсвіт. – Раштат, 1917. – 24 січня. – Ч.1(66).

2 Це сталось лише 25 жовтня 1917 р. Тоді ж було й поповнено бібліотеку товариства «Рух» (до 749 томів), які випозичались тільки членам товариства – авт.

3 ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.108, арк.1.

4 ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.74, арк.29.

5 ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.21, арк.3.

6 ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.23, арк.50.

7 ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.25, арк.22-22а зв. (28 травня 1917 р. редакційний комітет відзначив вихід 100-го числа «Розсвіту»).

8 ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.25, арк.23-24.

9 Лисецький П. Як виглядає просвітньо-організаційне життя в українським таборі у Вецлярі // Вістник політики, літератури й життя. – Відень, 1918. – 20 січня. – С.37.

10 Зміна у видаванню «Просьвітнього Листка» // Просьвітній листок. – Вецляр, 1916. – 1 січня. – Ч.1. – С.7.

гування, коректування та технічний бік справи залишалися в руках референта просвітнього відділу. Співробітниками та дописувачами «Просвітнього Листка» у різний час були: В.Бахір (псевдоніми – У.Б., Д.Чалий, В.Хвиля, Петро Горобець); А.Полуботок (А.Поток, А.П-ток); Брежицький (А.Б., Полонський); Волинець (Косар); Білик (Н.Б.); Шевчук (Чорних); Чумак (П.І.Ч.); Якубчук (Перекотиполо)¹. Діяльність Пресової секції активізувалася після приїзду 13 фрайштадців. 10 червня 1916 р. головою секції було обрано І. Лазька, редактором – Терешка. Представником від Просвітнього відділу в секції став В. Пачовський². Німецька комендатура табору надала у розпорядження Видавничого товариства один з бараків, що дозволило оперативно відновити друк часопису в таборі. Після цього не тільки добір матеріалів, а і друк самого часопису здійснювався силами полонених, що сприяло зростанню авторитету «Просвітнього Листка». Поступово в таборі починають цікавитися часописом, бо провід Видавничого товариства «не спускав ока з ваги друкованого слова» й намагався висвітлювати на шпальтах газети «як загальне життя, так само й спеціальне наше таборове»³. У свою чергу, такий підхід призвів до збільшення кількості членів Видавничого товариства до 40 чол.

Члени товариства велику увагу приділяли розповсюдженню таборової газети – до кожного бараку приходив газетяр із свіжим числом часопису і кожний полонений мав можливість придбати газету, сплативши лише 0,5 м.н. Одночасно товариство подбало і про організацію регулярної надіслання часопису до робітничих команд. З трьох тисяч примірників часопису 200 надсилалися до СВУ, 200 – до Зальцведеля, 200 – до Раштату, 1800-2000 – на робітничі команди, решту продавали у таборі⁴. Для виготовлення членських карток різних товариств, оголошень й програм вистав і концертів табірної театру при друкарні були влаштовані переплетна майстерня і книгарня. На окремих бараках були прикріплені поштові скриньки «Просвітнього Листка», що значною мірою полегшувало зв'язок полонених з редакцією. Від 1 січня 1917 р. табірний часопис друкувався під новою назвою – «Громадська Думка»⁵, і виходив 6 разів на місяць у кількості 3500 примірників, з яких розходилося від 2300 до 3300, решта – залишалися в редакції⁶. Члени видавничого товариства й редактори газети (в різний час – В. Пачовський, О.Терлецький, Б. Лепкий) завжди велику увагу приділяли поширенню часопису серед робітничих команд – тільки за перше півріччя 1917 р. полоненим було надіслано понад 20 тис. примірників газети. Якщо на 1 липня 1917 р. «Громадська Думка» розходилася на 607 команд з 1000, то вже на кінець року часопис охоплював всі команди так, що «найглухійший куток робітничої команди був зв'язаний з життям табору»⁷. Редакція провадила широке листування з робітничими командами, отримуючи в день десятки листів з різними запитами й проханнями полонених. Свідченням довіри полонених до свого часопису може слугувати і те, що в окремі дні редакція отримувала по 300-400 м.н. як пожертви на різні цілі з робітничих команд⁸. Через газету з полоненими підтримувала зв'язок «Генеральна Старшина», полагоджуючи всілякі проблеми, що виникали в окремих полонених чи команд з місцевою німецькою владою. Заходи табірної «уряду» регулярно освітлювалися у спеціальній рубриці газети – «Від Генеральної Старшини». В кінці 1916 р. кожне число газети друкувалася накладом 4-6 тисяч примірників у таборовій друкарні, частину устаткування якої німецька влада перенесла на Підляшшя (для видавництва газети «Рідне Слово»)⁹. Як високо цінували свій часопис полонені свідчать їх листи, що вміщувалися у багатьох числах «Громадської Думки». Зокрема, полонені з робітничої команди «Ehrinshausen № 2160» писали редакції: «Щиро вам дякуємо, що не забули й за нас і несете правдиве, тепле слово всюди, де тільки є жива українська душа... Хіба ж ми не українці? Ми теж хочемо гуртуватися й єднатися з табором як і другі українці. Хіба ж ми не сини нашої рідної України? Чи не постоїмо своїми головами і груддю за наші широкі лани, вільні степи й вишневі садки та за старого батька Дніпра?!»¹⁰.

* * *

Отже, з моменту свого заснування таборів часописи ефективно виконували функції комунікаторів між таборами і розкиданими на величезній площі робітничими командами, а крім того – давали всім бажаним знання з основ редакторської та видавничої справи, що відкривало перед ними можливість працювати в українських типографіях та видавництвах (після звільнення з полону). Таборів видавництва полонених українців займалися не лише тиражуванням газет, але й виконували замовлення інших таборових організацій, також тут друкували навчальну та публіцистичну

1 ЦДАВО України, ф.4382, оп.1, спр.1, арк.53.

2 ЦДАВО України, ф.4382, оп.1, спр.1, арк.54 зв.

3 Громадська Думка. – 1917. – 5 березня. – Ч.13(60).

4 ЦДАВО України, ф.4382, оп.1, спр.1, арк.55.

5 Громадська Думка. – 1917. – 5 січня. – Ч.1(48).

6 ЦДАВО України, ф.4382, оп.1, спр.1, арк.56зв.-57.

7 Лисецький П. Вказ. праця. – С.133.

8 ЦДАВО України, ф.4382, оп.1, спр.34, арк.2-10.

9 Сидоренко О. Українська таборова преса часів першої світової війни: Анотований бібліографічний покажчик. – К., 1995. – С.13.

10 Громадська думка. – 1917. – 25 березня. – Ч.17(64); 15 квітня. – Ч.21-22(68-69).

літературу, театральні афіші та програмки, бланки і листівки та ін. Дуже важливим було й те, що таборові газети виступали надзвичайно ефективним засобом національного освідомлення полонених українців, виконавши таким чином всі ті завдання, які перед ними ставились керівництвом української таборової організації. Заслуга таборових газет полягає й в мобілізаційному впливі на полонених українців, і зокрема – у поширенні заклику Української Центральної Ради зголошуватись до лав Війська УНР з метою організації відсічі більшовицькій агресії взимку 1918 р.

Мілана Срібняк,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕПАТРИАЦІЯ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ З ТЕРЕНІВ НІМЕЧЧИНИ (1918-1920 рр.): ПРАВОВИЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Актуальність дослідження даної теми зумовлена необхідністю об'єктивного дослідження специфіки репатріації десятків тисяч полонених та інтернованих українців, а також важливістю введення до широкого наукового обігу масиву нових архівних джерел з цієї проблематики. Без її наукової розробки наші уявлення про її перебіг матимуть фрагментарний характер.

Об'єктом дослідження є полонені та інтерновані українці, які внаслідок подій Першої світової війни опинилися у таборах на теренах Німеччини, *предметом* – комплекс заходів українських дипломатичних та військово-санітарних установ з налагодження репатріації полонених та інтернованих.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1918-1921 рр. У зв'язку з необхідністю висвітлення передумов процесу репатріації авторка у вступній частині виходить поза межі зазначеного хронологічного періоду, аналізуючи міжнародні правові акти, які стосувалися звільнення полонених.

Метою дослідження є проведення комплексного аналізу процесу репатріації полонених та інтернованих вояків-українців з Німеччини. Із врахуванням цього у роботі ставляться такі завдання: розкрити особливості процесу репатріації полонених та інтернованих та конкретний внесок у його налагодження Української військово-санітарної місії в Німеччині; дати характеристику кількісних параметрів репатріантів, встановити маршрути їх перевезення та періодичність; проаналізувати ставлення уряду Німеччини до вирішення проблеми репатріації та визначити чинники, якими вони керувалися, протидіючи її проведенню; з'ясувати особливості процесу репатріації та розкрити заходи української дипломатії, покликані полегшити перебування полонених вояків-українців у Німеччині.

Джерельна база складається з комплексу опублікованих та архівних джерел. Для підготовки роботи були використані документи низки фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України: ф.3192 (Українська військово-санітарна місія в справах українських полонених в Німеччині, м. Берлін), ф.3696 (Міністерство закордонних справ УНР), ф.3077 (Посольство Української Держави в Німеччині, м. Берлін), ф.1084 (Головна військово-санітарна управа Української Держави), ф. 3696 (МЗС УНР, м. Київ, м. Кам'янець-Подільський, м. Вінниця, м. Тарнів, Польща). Ці фонди містять офіційну документацію й листування згаданих українських дипломатичних установ з різного роду питань; нормативні інструкції, накази, рапорти та повідомлення, інформаційні матеріали про результати інспектування таборів та ін. Важливим джерелом є матеріали газети «Шлях» (Зальцведель), на шпальтах якої регулярно публікувались матеріали про діяльність Військово-санітарної місії в Німеччині, а також міжнародно-правові акти, які використовувались авторкою статті: Гаазькі конвенції 1898 та 1907 рр., Комп'єнське перемир'я з Німеччиною 1918 р., Угода-додаток до перемир'я з Німеччиною та Версальський договір 1919 р.

Історіографія проблеми представлена працями українських та зарубіжних дослідників. Серед них слід виокремити Дж. Девіса, Х. Джонса, Р. Нахтігала, К. Стеуера, Р. Лессафера, П. Гатрелла, Ф. Вілліса, А. Рахмімова та ін. Натомість, український історіографічний доробок репрезентований І. Срібняком, І. Дацківом, В. Трембіцьким, В. Заболотнюком та ін. Праці цих авторів порушували проблематику репатріації полонених у міжнародному або українському вимірі. Основні положення досліджуваної проблеми доповідалися авторкою на міжнародній науковій конференції «Сучасний світовий порядок: погляд крізь призму Версалю», яка відбулася 11-12 квітня 2019 р. на історичному факультеті ДонНУ ім. В. Стуса та були опубліковані у збірці матеріалів конференції¹.

1 Срібняк М. Версальський договір: проблеми репатріації полонених вояків з теренів Німеччини: теоретико-практичний аспект. Історичні та політологічні дослідження: науковий журнал. Вінниця. 2019. № 1(64). С.123-130. URL: <http://jhpr.donnu.edu.ua/article/download/6457/6488>